

KİBRİT'İN ARKEOLOJİSİ

S. Vedat Karaarslan Arkeolog- Y. Mühendis

Ateş, oksijen yardımıyla yanar. Günümüzden 476 milyon yıl önce dünya atmosferinde oksijen olmadığından ateş de yoktu, ancak ne zaman ki bitkiler ortaya çıktı o zaman ateş, oksijen atmosferde bollaştığında ilk yangın bitkiler ve eklembacaklıların da karaya çıktığı dönem olan Orta Ordovisyen döneme ait olarak yer aldı. Buluntu olarak ele geçen ilk yangın ise sıcaklığın artış göstermiş olduğu Geç Silüryen dönemine aittir. Ateşin kontrol edilmesi ise günümüzden 400.000 yıl önce gerçekleşmiştir.

İnsan hayatında kimyasal maddelere dayalı ateş elde yöntemi Çinli yazar Tao Gu'ya göre m.s 577 yılında Çin'deki Northern Zhou ve Chen kentlerinin kuşatılması sırasında Kuzey Çi' li kadınların kullandıkları yanmakta olan odunları silah olarak kullanmaları sayesinde olmuştur. İngiltere'de beşinci ve onuncu hanedan döneminde bu çubuklar kölelerin taşınmasında kullanıldığı için '**köle getiren ışık çubukları**' olarak adlandırılmıştı. (m.s 907-960) Kibrit koleksiyonculuğu ya da hobiciliğine '**phillimeny**' denilir. Kelime Yunanca '**phil**' (**sevgi**) ve Latince **Lumen** (Işık, Light) kelimelerinden türetilmiştir. İngilizce kibrit anlamı '**matches**' muhtemelen Yunanca fitil, yakma anlamına gelem '**myxe**' den geldiği düşünülüyor. Mumun yanması sırasında çıkan sümüksü maddeye benzemesinden dolayı da '**mukus**' kelimesinden gelmiş olabileceği de düşünülmemekte. Zamanın kibritleri üzerine '**matches**' kelimesi ile birlikte '**emniyetli**' olduğunu belirtmek üzere '**safety**' kelimesi de eklenirdi.

Arapça 'kükürt' karşılığı olan 'kibrit' esas olarak oksitleyici **potasyum kloratın** uç kısımdaki karışımı içinde bulunan fosfora oksijen sağlaması sayesinde kırmızı fosforlu bir yüzeye sürtülmesi ile ateşin elde edildiği bir aparat olarak ilk kez 1809 yıllarında İngiltere'de kullanılmaya başlanmıştı. Sürtünmeyi kolaylaştırmak amacıyla gerek yanmayı kolaylaştırmak üzere **parafin** emdirilmiş odunun uç kısmındaki karışım içine gerekse ateşin elde edilmek üzere kibrit kutusunun yan kısımlarına **cam tozu** ve **bağlayıcı** olarak da nişasta katılırdı. İsveç kibriti olarak bilinen ünlü markalarda ise kibrit odunun ucundaki fosfor odunun sürtüleceği kutu üzerindeki yüzeye alınarak odunda sadece potasyum kloratın kalması şeklinde elde edilmişti. Bu yapılırken zehirli olan beyaz fosfor yerine zehirli olmayan kırmızı fosfor kullanılarak ev kullanımının önünün açılmış olması da sağlanmıştı.

Bizde 1929 yılına kadar ateş ithal edilirdi, ateşi de ithal eden ülkemiz, 1932 yılında ilk kez kibrit üretmeye başlamıştı. Kibrit üretimi o kadar önemlidir ki Amerika Birleşik Devletleri 1930 yılında vermiş olduğu 10 milyon dolarlık borç karşılığında Türkiye'den 'kibrit' üretim izni o zaman ki Resmi Gazete'de yayımlanmıştı. [1] Kanunun adı ise 'kibrit ve çakmak inhisarı işletmesinin devrine ve on milyon dolarlık istikraz akdine dair' idi. Kurulan şirketi ATIC 'ın başkanı ise ABD nin 'kibrit imparatoru' daha sonra intihar edecek **İvar Kreuger** idi. Daha sonra sahibi olduğu uluslararası şirket IMCO iflas edince bizde kurulan yerel şirketin üretimi kamuya daha sonra ise bizde ilk kurulan özel kibrit şirketi '**Türkey**' adı ile üretime başlamış oldu.(1956)

Tekel İdaresi, üzerinde '**vasati**' '**40**'

(ortalama) olarak yazan ancak kimsenin saydığını düşünmediği ancak o yıllarda yapılan kontrollerde bazen 40 ın altında çıkan oduncukların içinde bulunduğu kibrit üretimini 20 yıl tekelinde tuttukten sonra 1952 yılında ise kibrit üzerindeki tekel kaldırılmış özel sektörde kibrit üretmeye başlamıştı. Bu kibritler o zamanın kırmızı renkli bakır 10 kuruşlukları ile alınabilir çoğu zaman da para üstü olarak eksik kalan kısmı için müşteriye verilirdi.

Sülfür içerikli kibrit yandıktan sonra adeta ortamda asılı duran bir şekilde etrafı sarması ile meşhurdur. Örneğin banyolarda mum ile yakılan kibritteki sülfür kokuları ortadan kaldırırken mum alevi ise istenmeyen kokuları yok eder. Çakmak, 1823 yılında ilk kez kullanılmaya başlandığı zamandan sonra 'kibrit' satışları ve kullanımı oldukça aşağılara indi.

Gümüşhane'nin Kelkit İlçesi'ndeki Kibrit Fabrikası, 1987 yılında Ayakkabı Fabrikası olarak kurulmuştu. Ancak o zamanın şartları kapsamında üretime başlayamadan 1999 yılında Kibrit fabrikasına çevrildi ve kibrit üretmeye başlamıştı. Daha sonra 2004 yılında kapatılarak özel sektöre devredilmek istendi ancak alıcı bulunamadı. Sonraki yıllarda ise (2016) Organik Araştırma ve Uygulama Merkezi olarak kullanılmak üzere devri yapıldı ancak bu da gerçekleşemedi. 01 Haziran 2019 tarihinde bir yerel gazetede çıkan fabrikanın günümüzdeki durumunu gösterir resmi yukarıda görülmektedir. [2]

Kibrit,

I. Dünya Savaşı' nın sürdüğü dönemlerde Anadolu' nun en fazla gereksinim duyduğu bir ev malzemesi idi. Osmanlı Harbiye ve Dahiliye Nezaretleri arasındaki telgraf metinlerinde Anadolu'da var olan kibrit sıkıntılarının dolaylı kibrit nakliyatının sandıklarla gönderildiğine dair arşivlerde telgraf yazışmaları mevcuttur.

Kibritin bizim tarihimizdeki geçmişi en azından arkeolojik olarak bir '**kibrit müzesi**' yapılmayı gerektirecek şekilde tarihteki yerini almayı hak ediyor.

ARKEOTEKNO

[1] <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1533.pdf>

[2] <http://www.gumushaneekspres.com/haber-eski-kelkit-kibrit-fabrikasi-vicdanlari-sizlatiyor-7681.html>

KAYNAK LİNK: http://www.arkeotekno.com/pg_420_kibritin-arkeolojisi